

¿Es possible una disciplina comuna de la llibertat religiosa en els països comunitaris?*

Iván C. Ibán

L'article analitza quina ha estat l'evolució del dret eclesiàstic europeu al llarg del procés d'unificació i incideix en una lectura prospectiva dels esdeveniments per tal de proposar una possible visió del futur de la llibertat religiosa a Europa. L'autor considera probable que el tractament de les confessions religioses no tan sols s'equipari al de les organitzacions filosòfiques més o menys sinó que acabin rebent el mateix tractament que els ens sense finalitat de lucre. I acaba amb un missatge esperançador: mai com ara tants sectors de la població han gaudit d'uns espais tan amplis de llibertat. La llibertat ja no és una cosa reservada a determinades elits socials i econòmiques.

Fa quinze anys érem aquí, a Nàpols, amb alguns dels presents, convocats també per l'amic Tedeschi.¹ En aquella ocasió reflexionàvem sobre la posició que ocupava la nostra matèria en l'àmbit de la ciència jurídica, tant al llarg de la història com en aquell moment concret. Segons el meu parer, l'element distintiu de la doctrina italiana ha estat el següent: reflexionar constantment sobre l'essència pròpia del dret eclesiàstic, en una mena de recerca contínua de la inestabilitat conceptual i metodològica. No considereu aquesta afirmació com una crítica sinó, com a màxim, com una autocrítica perquè, si m'ho permeteu, com a expert en dret eclesiàstic em sento italià. Tot el que sé ho he après de vosaltres, de Scaduto i de Ruffini, de Jemolo i de D'Avack.

Naturalment –com no podia ser d'una altra manera, tractant-se d'una reunió entre experts italians en dret eclesiàstic–, el volum que recull les actes d'aquell Congrés conclou amb una única comunicació, que a l'últim apartat i, per tant, a l'últim paràgraf del llibre, fa referència a una «refundació de la matèria».²

En el mateix volum, el mestre De Luca subratllava la importància que s'ha d'atribuir a la Comunitat Europea quan es tracta el dret eclesiàstic:³ com a excel·lent historiògraf de la nostra matèria, intuïa el futur amb claredat.

Una última referència a aquella feliç reunió napolitana de 1986. En aquest cas, permeteu-me que sigui estrictament personal. Com he assenyalat en altres llocs,⁴ en aquell indret i en aquell temps es va fer un altre petit pas per endegar un projecte que ha donat alguns fruits de col·laboració entre especialistes de la nostra matèria en l'àmbit europeu.

D'acord amb les dades assenyalades més amunt, no crec que sigui difícil intuir fins on es pretén arribar. En aquest procés infinit de refundacions perpètuas de la nostra matèria, tot passa

necessàriament per Europa o, almenys, aquest és, per a mi, el futur immediat i inevitable.

Potser hi ha hagut moments històrics en què els canvis d'orientació del dret eclesiàstic han estat el resultat d'alteracions sociològiques importants (per exemple, els «nous moviments religiosos»), de l'èxit d'algunes propostes doctrinals brillants (com la teoria dels ordenaments de Romano), d'un canvi de la realitat normativa (per exemple, els Pactes del Laterà, de 1929, i la seva reforma), d'alteracions profundes de l'ordre constitucional (l'entrada en vigor de les constitucions espanyola i italiana vigents), o potser, fins i tot, de plantejaments de caràcter ideològic (com la idea del dret eclesiàstic com a *legislatio libertatis*, que, al meu entendre, respon a un orientació purament ideològica). El canvi següent, el que ja s'està produint, encara que no és fàcilment perceptible, té el seu origen en un element innovador dels temps recents: l'alteració de l'origen del poder normatiu.

No estic parlant de sistemes més o menys democràtics. Estic parlant de quelcom de més profund, d'un canvi tan revolucionari com va ser l'aparició de la monarquia absoluta respecte del feudalisme. S'han escrit milers de pàgines sobre el tema, i podria aportar centenars d'opinions coincidents a favor meu, com també, sens dubte, se'n podrien aportar moltes en contra. Fóra un intent inútil provar quelcom que de per si és indemostrable perquè simplement encara no

La Unió Europea no pretén ocupar-se de les qüestions típiques del dret eclesiàstic i, per consegüent, el dret eclesiàstic continua essent una ciència nacional

s'ha produït i, quan es produeixi, si és el cas, serà un fet tan evident que ja no serà necessari demostrar-lo. Des del meu punt de vista, l'Estat –tal com és concebut fins ara– està desapareixent, encara que sigui lentament. S'han produït dos fenòmens concomitants que provoquen la desaparició de Napoleó de l'organització política. D'una banda, el fenomen –que ara no vull analitzar– de la regionalització: als *Länder* alemanys cal afegir les regions italianes, les cambres legislatives escoceses i gal·leses, els governs autònoms espanyols, aquella Bèlgica dividida en tres; a la França centralista, s'inicia amb Còrsega i continua amb la Bretanya, i Catalunya es troba en un procés imparable. Però el que interessa ara és l'altra força: Brussel·les, Luxemburg,

Estrasburg, anomenem-lo com vulguem, perquè, al final, és Frankfurt. Es parla de models de producció normativa que ens vinculen cada vegada més a tots nosaltres, ciutadans europeus, i d'una tendència, certament encara no concretada, d'ocupar-se de totes aquelles qüestions susceptibles de reglamentació normativa. Si el monarca absolut fonamentava el seu poder a costa dels poders feudals, locals i eclesiàstics, aquest nou monarca absolut, representat pels òrgans directius de la Unió Europea, no pot créixer si no és a costa de l'Estat.

¿Però quina postura ha adoptat la Unió davant dels estats en matèria de dret eclesiàstic?

La resposta és molt simple, tots la sabem:

«La Unió Europea respecta i no prejutja l'estatut previst a les legislacions nacionals per a les esglésies i les associacions o comunitats religioses dels estats membres.

La Unió respecta igualment l'estatut de les organitzacions filosòfiques no confessionals.»

Així doncs, la Unió no pretén ocupar-se de les qüestions típiques del dret eclesiàstic i, per tant, aquí podria acabar la meua intervenció dient simplement que aquella vocació expansiva del poder comunitari supranacional no té cap reflex en la nostra matèria i que, per consegüent, el dret eclesiàstic continua essent una ciència nacional.

Però, com que no seria correcte cloure la meua intervenció cinc minuts després d'haver-la iniciat, ara podria començar a recordar una sèrie d'«anècdotes del dret eclesiàstic comunitari». I llavors parlaria del cas d'una ciutadana holandesa que va intentar traslladar-se a la Gran Bretanya, cas que ha anat a parar finalment al Tribunal de Luxemburg, o de les disposicions comunitàries relatives a la manera de matar els animals per al consum humà, o de determinades normes sobre la publicitat a la televisió, o de les dificultats d'alguns països quan es tracta de no aplicar l'IVA a la compra-venda de determinats objectes de culte, o de quin és el tractament que rep un determinat territori de sobirania grega, o de quina moneda s'ha d'utilitzar en una part de Roma a partir del mes de gener de 2002, etc.

Us estalviaré tota aquesta sèrie de fets, que ja coneixeu i que continua creixent de manera imparable, la qual, però –ho he d'admetre–, no és sinó una mera successió d'anècdotes. Us l'estalviaré perquè no em cal per poder intervenir durant un temps raonable davant vostre. En canvi, us demanaré que m'acompanyeu al llarg d'un camí de previsions, a fi d'imaginar un futur normatiu. No us faré una proposta personal de com haurien de ser les coses –això deixem-ho per als polítics–, sinó que el que us proposaré és la meua visió de com aniran les coses, és a dir, de quines són les bases del nou procés de refundació del dret eclesiàstic.

El dret eclesiàstic com a ciència ampliarà els continguts. Però no serà una ampliació com la que volen alguns col·legues espanyols –i els seus deixebles– cap a un conjunt d'arguments ben llunyans dels tradicionals.⁵ L'ampliació serà espacial, geogràfica: ens haurem d'ocupar d'Europa en la seva totalitat. Però tornem al text que es va aprovar a Amsterdam.

Independentment de quin sigui l'origen de la declaració d'Amsterdam,⁶ em sembla que la seva rellevància no es troba tant en el contingut, ni en la naturalesa jurídica (o no jurídica), com en el fet, més significatiu, que en un document important de la Unió es parla, per primera vegada, no ja d'un aspecte perifèric del dret eclesiàstic, sinó del seu nucli més essencial: l'estatut de les confessions. Es pot dir, també, que la referència es fa per aclarir que es tracta d'un argument que no concerneix al dret comunitari. Jo veig les coses d'una altra manera: si alguna cosa no interessa, no cal ni tan sols referir-s'hi; des del moment que s'hi fa una referència, encara que sigui en negatiu, vol dir que es tracta de quelcom que és rellevant. La meua proposta de lectura de la declaració, en un intent d'imaginar el futur, és aquesta: es tracta del primer pas per construir un dret eclesiàstic comunitari.

Per tant, el meu punt de partida (o d'arribada) és el següent: el dret comunitari té una vocació expansiva que el portarà a disciplinar les qüestions relatives al dret eclesiàstic, i la declaració ja esmentada és només el primer pas en aquest sentit. I, llavors, ¿com serà el dret eclesiàstic de

El dret eclesiàstic, com a ciència, ampliarà els continguts i serà una ampliació espacial, geogràfica: ens haurem d'ocupar d'Europa en la seva totalitat

la Unió? ¿Com s'estructurarà? Aquestes preguntes estan, de fet, interrelacionades: per tant, és indiferent l'ordre en què es responguin.

Al meu entendre, el dret comunitari es basteix intentant reunir tots els elements comuns de les diverses tradicions europees. Un rebuig d'amplis sectors de les poblacions nacionals a la Unió es podria convertir en una barrera insuperable en cas que s'intentessin imposar normes que estiguessin en contradicció amb les tradicions nacionals. És justament per aquest motiu que el dret comunitari s'està construint amb una cautela extraordinària, amb llargs períodes d'adaptació, amb moltes excepcions per a un país o un altre. Però s'està construint. Els òrgans de producció normativa comunitària estan obligats a cercar el «mínim comú» de tots els nostres països, de tots els nostres ordenaments. ¿I què hi ha en comú en matèria de dret eclesiàstic? ¿Quina és aquesta base comuna de la construcció del nou dret eclesiàstic i, en definitiva, de refundació de la matèria?

La resposta només pot ser una: la història.

Aquest, i cap altre, és el tret més destacat i distintiu de tots nosaltres, els europeus. Intentar sintetitzar ara quin ha estat aquest tret en la nostra matèria seria tant innecessari com inútil. Potser n'hi hauria prou a esmentar dues pistes, quasi caricaturesques: fins fa ben poc, el que importava eren les relacions Església-Estat, a les quals recentment s'ha afegit la idea de la llibertat religiosa.

El dret comunitari té una vocació expansiva que el portarà a disciplinar les qüestions relatives al dret eclesiàstic

Això ha fet que, com provaré de demostrar tot seguit, el dret eclesiàstic dels països comunitaris es fonamenti en dos pilars: el concepte de confessió i la idea de llibertat religiosa.

Les justificacions actuals es mouen entorn de la idea de la funció promocional de l'Estat social i democràtic de dret en matèria de llibertat. Els seus motius històrics responen a raons ben diverses i poc relacionades amb la idea de llibertat. Sigui com sigui, el cert és que l'Estat està donant un suport generós a la religió institucionalitzada, és a dir, emprant l'expressió políticament correcta, a les confessions religioses. La funció promocional de l'Estat social i democràtic de dret, per realitzar-se a la pràctica, necessita recórrer a la tècnica del dret especial, que imposa la individualització de l'objecte del tractament específic, d'aquell dret especial. De fet, des del punt de vista jurídic, el concepte de confessió religiosa no és sinó el subjecte d'imputació del tractament específic que l'ordenament dóna al fenomen religiós.

Tot i que la justificació actual s'ha canviat de manera sorprenent, la història ha deixat senyal de la seva empremta de manera indeleble. Una observació de l'Europa de no fa pas tant de temps ens hauria pogut portar a la conclusió que, en matèria religiosa, les experiències eren tan diverses en cada país que resultaven inconciliables. Una Europa dividida per les guerres de religió, on els enfrontaments causats per les diferències de religió eren tan profunds fins a produir models de dret eclesiàstic tan notablement diversos i crear models d'estats diversos; una distinció entre les nacions basada essencialment en l'agrupament de la població amb el monarca entorn del principi «*cuius regio eius religio*», en què França existiria entorn del gal·licanisme, Itàlia entorn de la unificació enfront dels Estats Pontificis, la Gran Bretanya entorn del monarca al capdavant de l'Església nacional, i així successivament. Se'n proposa una anàlisi diferent.

Em pregunto si, amb una mínima perspectiva històrica, és legítim considerar diferents el model en què el monarca era al capdavant de l'Església anglicana i aquell en què el monarca espanyol establia com havien de ser batejats els indis en els territoris americans. Em pregunto si realment era tan diversa la França gal·licana de la Dinamarca amb una església nacional.

Però aquell passat ha generat un present que després deixarà pas a un futur. Així doncs, com que a nosaltres ens interessa el futur, convé que ens concentrem en el present.

Naturalment, crec que ja no hi ha ningú que pensi que la realitat es pugui enquadrar amb precisió dins de models preestablerts doctrinalment. Si en un temps podia resultar més o menys just dividir Europa entre països d'església nacional protestant i països jurisdiccionalment catòlics –tot i que aquesta divisió no comportava ulteriors conseqüències d'especial rellevància–, sembla que aquella divisió ja no és vàlida actualment. Tanmateix, si bé amb poca convicció, encara hi ha alguns intents classificadors. Però, ¿quins poden ser aquests intents a l'Europa comunitària?

Probablement, caldria posar, d'una banda, els països protestants amb una església nacional o una església d'Estat (es tractaria, fonamentalment, dels països escandinaus i de la Gran Bretanya); de l'altra, els països amb un passat confessional catòlic i que ara conserven un règim concordat (es tractaria de Portugal, Itàlia i Espanya). Evidentment, França hauria d'ocupar un lloc a part, amb la laïcitat i la separació com a principis fonamentals del model. Sense entrar ara a jutjar si aquesta divisió és idònia o no, cal admetre, almenys, que no és completa. ¿Què fem amb Grècia? La posem, potser, com s'ha fet al meu país per tal de signar un acord, juntament amb els països protestants. ¿I amb Bèlgica? Potser, encara que no té un concordat, se la pot situar entre els països catòlics. ¿I Alemanya? Potser caldria transformar el model catòlic i anomenar-lo de cooperació, i incloure-hi, juntament amb els portuguesos, els italians, els espanyols i els belgues, també els alemanys. Però encara en queden fora Irlanda i Holanda.

¿De què serveix continuar? Els models requereixen tants matisos que, com s'ha assenyalat més amunt, no és possible establir models omnicomprendius. Només és possible parlar de models nacionals: el model britànic, amb la seva Església anglicana «*established*» i les esglésies de Gal·les i d'Escòcia, que no ho són; l'espanyol, amb el seu concordat, la llei sobre la llibertat religiosa i els acords amb les minories; el francès, amb la «*laïcité*» i la «*séparation*»; l'alemany, amb els seus «*Kirchenverträge*», i així successivament. En conclusió, l'únic que es podria admetre és que els models europeus no tenen res en comú.

Algun estudiant de jurisprudència em podria contradir amb tanta eficàcia que tots l'aplaudirien. Naturalment, hi ha alguna cosa comuna a tots els models, i aquí apareixeria l'expressió taumatúrgica, «el bàlsam de Fierabràs», que el nostre Quixot cercava per guarir totes les malalties: la llibertat religiosa. És clar que en aquesta «Europa de les llibertats», a l'Europa del segle XXI, allò que uneix, el que uneix tots els models, és la llibertat. No seré jo qui contradigui aquesta afir-

El dret comunitari es
basteix intentant reunir
tots els elements comuns
de les diverses tradicions
europees i per això s'està
construint amb una
cautela extraordinària,
amb llargs períodes
d'adaptació, amb moltes
excepcions per a un país o
un altre

mació apodíctica, sinó que, dit amb tota la modèstia, àdhuc amb molta vergonya, em permeto suggerir que reflexionem un instant si aquesta pot ser una característica que permeti definir un model d'ordenament de manera operativa.

Sé que existeixen mètodes per avaluar els graus de llibertat en els diversos sistemes polítics. Les diverses organitzacions encarregades de protegir els drets humans en publiquen relacions detallades tots els anys. Crec que aquest instrument, aquest «llibertòmetre», es pot utilitzar per mesurar el grau de llibertat de cada sistema jurídic. Finalment, el dret eclesiàstic s'ha convertit en una ciència. Si els físics poden mesurar el grau de resistència d'un aliatge de metalls, els geòlegs el grau de duresa d'un mineral i els químics el grau d'estabilitat d'un gas, nosaltres, finalment, som científics i ja no serem discriminats en els plans de finançament dels estudis de recerca, justament perquè, armats amb el nostre «llibertòmetre», potser combinat també amb un «confessiòmetre», aconseguirem analitzar els sistemes i classificar-los com els entomòlegs fan amb els insectes.

**Als països comunitaris el
dret eclesiàstic es
fonamenta en dos pilars:
el concepte de confessió i
la idea de llibertat
religiosa**

Si, com sembla, tot el que hem dit fins ara és cert, llavors ha arribat el moment de fer una declaració molt personal, però també molt solemne: l'últim quart de segle de la meua vida ha estat absolutament malbaratat.

No tinc ni la més mínima idea del nombre de lleis, resolucions administratives i sentències dels tribunals que he llegit els darrers vint-i-cinc anys: sens dubte milers i milers de pàgines, sens dubte milers i milers d'hores. En definitiva, tinc la impressió que, si bé la llibertat religiosa planava per sobre de moltes d'a-

questes, el que realment he llegit ha estat una altra cosa ben diferent. El que he llegit és si una mesquita té dret a un tractament fiscal favorable; si l'anul·lació d'un matrimoni canònic té efectes civils; si el capellà catòlic revesteix l'estatus de funcionari; si la donació feta a una certa confessió és deduïble de l'IRPF, etc. Segurament, tot això té alguna cosa a veure amb la llibertat religiosa; segurament moltes vegades les argumentacions del legislador, de l'Administració o del jutge es basaven en la idea de llibertat religiosa: però tot això, si volem ser precisos, des del punt de vista jurídic, no constitueix un discurs sobre la llibertat religiosa sinó sobre la posició de les confessions dins els ordenaments. He llegit, sens dubte, també milers de pàgines sobre la llibertat religiosa, teoritzacions doctrinals amb les quals també jo he col·laborat a confondre el panorama. Cada dia en llegeixo menys, però. No m'interessen com a jurista, potser perquè això està en el subtrat de la norma, del sistema, i el que m'ha d'interessar és la norma, el sistema, no el seu subtrat. Jo ja sé que amb Franco hi havia menys llibertat que amb la Constitució de 1978; ja sé que hi ha més llibertat a la Confederació Helvètica que a la República de Mali, com també sé que plou més a Oslo que a Sevilla o que hi ha més teatres a Nova York que a Bari. És una dada, simplement una dada, i si vull modificar la dada, el que he de fer és dedicar-me a l'activitat política, i no al dret.

Arribar a la conclusió que a Europa es protegeix la llibertat religiosa però que s'hauria de protegir més és obvi, un fet que no em permet continuar més endavant per respondre la pregunta que m'han plantejat els organitzadors: ¿és possible una disciplina comuna de la llibertat religiosa en els països comunitaris?

¿Quin és el mínim denominador comú dels sistemes de dret eclesiàstic en els països de la Unió? Aquesta és la pregunta que interessa respondre. En resum, el que hi ha en comú és que, independentment de com s'anomenin —«cultes», «denomination», «Religionsgemeinschaften», confessió religiosa, etc.—, en tots els ordenaments europeus existeix una categoria específica per referir-se als agrupaments d'individus entorn d'una creença religiosa. I no és només això, perquè aquests agrupaments reben, en funció d'aquesta categorització, un tractament específic.

És això el que tenen en comú tots els ordenaments dels països de la Unió, i és això el que hi haurà en comú en el futur i inevitable dret eclesiàstic europeu: un concepte de confessió, un tractament específic de les confessions. Evidentment, acompanyat sempre de la màgia de la llibertat religiosa. Abans d'analitzar el model de confessió, es planteja una pregunta: ¿quin paper li pertoca fer a la llibertat religiosa en aquests models actuals i en el futur?

La resposta em sembla clara: la llibertat religiosa constitueix el límit al tractament específic que es concedeix a les confessions. I això es relaciona automàticament amb la qüestió a la qual cal referir-se ara: el model de confessió, el model de dret eclesiàstic.

L'expressió *tractament específic* és un eufemisme; és la manera políticament correcta de referir-se als avantatges. Les confessions religioses a Europa reben un tractament favorable. Alguns autors ho justifiquen amb la funció promocional de l'Estat. D'altres consideren que s'explica per motius històrics. És irrellevant el perquè, entre altres coses perquè no penso que hi hagi entre les meves obligacions el fet de determinar-lo. Costa tant arribar a comprendre quins en són els avantatges que és impossible, de fet, pretendre descobrir-ne els motius. En resum, ¿què és una confessió religiosa? ¿Reben totes les confessions el mateix tractament?

Per respondre la primera pregunta recorreré a un mètode poc científic, i potser incorreré en una simple tautologia. Però no se m'acut cap altra manera de respondre. Per a qualsevol ordenament, la confessió religiosa és aquell agrupament, societat, ens, institució, etc., que rep el tractament favorable que l'ordenament ha previst per a les confessions religioses. ¿I quins són? ¿I quin és el mecanisme per obtenir aquesta qualificació? Simplement allò que determini cada ordenament. En alguns casos, es tracta de les confessions que obtenen la inscripció en un registre específic per a aquest fi; en altres casos, de les que obtenen aquest reconeixement per via legislativa o, en altres, per via administrativa. M'he referit a aquesta qüestió en una altra ocasió⁷ i, si bé des de llavors ha canviat alguna cosa, no és necessari tornar-hi. Només cal subratllar que cada vegada és més important la jurisprudència, tant l'ordinària com la constitucional, i fins i tot és probable imaginar que la jurisprudència del Tribunal de Luxemburg intervindrà en aquest procés per esbossar un concepte europeu de confessió religiosa.

El procés imaginable serà més o menys el següent: una norma comunitària establirà un cert avantatge per a les confessions religioses, per exemple, el dret d'accés als mitjans de comunicació públics; un cert grup religiós reclamarà l'exercici d'aquest dret; un estat membre no permetrà aquest exercici al grup; s'exhauriran tots els recursos interns; a Luxemburg es decidirà, en

És clar que en aquesta «Europa de les llibertats», a l'Europa del segle xxi, allò que uneix, el que uneix tots els models, és la llibertat

canvi, que aquest dret subsisteix. És molt probable que aquesta hipotètica decisió es fonamenti en el dret a la llibertat religiosa, si bé probablement amagada entre les categories més peculiars del dret comunitari; tanmateix, de fet, el que s'estarà fent és delimitar el concepte de confessió.

Però continuem amb la segona pregunta: ¿reben totes les confessions el mateix tractament? És evident que no, com també és evident –com ja vaig tractar d'assenyalar en el llibre que vaig escriure en col·laboració amb l'amic Ferrari–⁸ que els graus de privilegi s'estructuren en forma piramidal. En aquest punt, pot ser útil referir-se al cas espanyol –que coneixeu perfectament–, el qual potser és el més complex però també el més fàcil de classificar. Al vèrtex hi hauria l'Església catòlica; al segon nivell, les confessions religioses que tenen estipulat un acord amb l'Estat; al tercer, les confessions inscrites però que no han obtingut l'acord i, finalment, els altres grups religiosos que es mouen en l'àmbit poc acollidor del dret comú. D'una manera o altra, aquest esquema es repeteix a tot Europa, canviant òbviament l'ordre de les confessions en els diversos nivells, tot i que, sens dubte, el vèrtex es continuï reservant sempre a les confessions cristianes. L'única excepció és el cas alemany, en què el vèrtex ha de ser compartit entre dues confessions.

¿Quin model respectarà el dret comunitari? Sobre aquest punt, l'activitat de prognosi resulta particularment arriscada. És evident, però, que no es pot optar per una confessió determinada al vèrtex de tota la Unió, i ara no és el cas d'explicar-ne els motius. Però tampoc no sembla probable que s'opti per un model d'estricta igualtat. Pot passar

que la solució sigui, amb tota la cautela i el realisme del dret comunitari, a favor d'una opció que permeti a cada estat membre adaptar el model a la pròpia realitat històrica i sociològica.

De tota manera, em sembla clara la direcció cap a l'atenuació de les diferències en els nivells superiors de la piràmide. La reforma de la constitució sueca, els debats sobre el rol del monarca britànic amb relació a l'Església d'Anglaterra, els acords amb les minories a Itàlia i a Espanya, l'elaboració de

lleis sobre la llibertat religiosa a Portugal són tan sols alguns dels molts exemples que es poden invocar per assenyalar aquesta tendència. I aquí, probablement, en la disminució de les distàncies respecte del vèrtex, és on el legislador i, d'una manera particular, el jutge comunitari, seran més actius, recorrent novament al principi de llibertat religiosa, transformat per a l'ocasió en igualtat religiosa. Tanmateix, en un període de temps relativament breu em sembla que això passarà només respecte al vèrtex de la piràmide. Els nous moviments religiosos i l'Islam, si bé pujaran alguns graons, de fet continuaran estant lluny del vèrtex.

Pot semblar que la pregunta proposada inicialment –¿Es possible una disciplina comuna de la llibertat religiosa en els països comunitaris?– ja té resposta, i que aquesta és simplement: no. Abans que res, però, cal explicar aquesta resposta, i després indicar que aquesta no és, en realitat, la meua resposta.

Així doncs, per tal d'establir un dret eclesiàstic comunitari no és decisiu que hi hagi la disciplina de la llibertat religiosa, sinó el concepte i la posició jurídica de les confessions, per la qual cosa la pregunta hauria de ser: ¿Es possible una disciplina comuna de les confessions en els països

¿Quin és el mínim
denominador comú dels
sistemes de dret
eclesiàstic en els països
de la Unió Europea?

comunitaris? La resposta a aquesta pregunta sembla que és la següent: els esquemes són semblants, i allí on són diversos, en el sentit que la confessió que es troba al vèrtex és una o una altra segons les –diguem-ne– «identitats nacionals», la situació no canviarà. Per tant, això demostra que no hi haurà un dret eclesiàstic comunitari.

Tanmateix, aquesta no és la meua visió del futur. D'una banda, com ja s'ha dit, les distàncies respecte al vèrtex s'estan escurçant i, quan el procés estarà més avançat, molt probablement els evangèlics se situaran a Espanya en una posició molt propera, si no gairebé idèntica, a l'Església catòlica, de la mateixa manera que el tractament que aquesta última rebrà a la Gran Bretanya no serà molt diferent del que rep l'Església d'Anglaterra. Però, d'altra banda, em sembla que el legislador o, millor encara, el jutge europeu començarà a reduir determinats privilegis, determinats «tractaments específics», si es vol dir així, que reben algunes confessions en els ordenaments nacionals. No crec que sorprengui a ningú el fet que, igual com la legislació grega en matèria de proselitisme ha estat objecte de crítica, també hi haurà un dia en què ho serà l'exigència de professar una religió, per via directa o indirecta, per poder accedir a la presidència de l'Estat en determinats països. Tampoc no seria sorprenent que es considerés que el sistema tributari eclesiàstic alemany no s'ajusta als «principis europeus». O, fins i tot –i, dit per un espanyol a Itàlia, això pot constituir fins i tot una greu ofensa als sentiments patriòtics dels italians i dels espanyols– no s'hauria de descartar la hipòtesi que es considerés inadequada la posició que es reconeix al matrimoni canònic en els nostres ordenaments. I, com ja s'ha dit, tot això es farà en nom de la llibertat i de la igualtat religiosa.

Però els elements d'unificació no s'acabarien aquí. D'una banda, la pressió dels nous moviments religiosos i de l'Islam serà comuna a tots els territoris i, probablement, les solucions seran idèntiques, si no comunes, atès que darrere d'això no hi ha només la religió. Estic convençut que ja hi ha una col·laboració policial en aquest sentit, encara que això potser no es pot arribar a pensar i, menys encara, dir públicament. També es generalitzarà el reconeixement, sobre un pla d'igualtat de les confessions, més formal que substancial, pel que fa als moviments filosòfics. Només cal llegir el text d'Amsterdam per demostrar-ho.

Encara més a llarg termini, és probable que el tractament de les confessions religioses no tan sols s'equipari al de les organitzacions filosòfiques més o menys anàlogues –anàlogues simètricament, gosaria dir–, sinó que acabin rebent el mateix tractament que els ens sense finalitat de lucre. Això ja està passant des del punt de vista fiscal. Des del punt de vista científic, el dret eclesiàstic acabarà essent una ciència autònoma; de fet, el dret eclesiàstic com a tal s'acabarà; però em sembla poc probable que això succeeixi en aquesta generació o en la pròxima; per tant, els més joves poden estar tranquils.

Resumint, crec que el que passarà, i que de fet ja ha començat a passar, és més o menys això. Progressivament s'anirà igualant el tractament de les confessions que es consideren «raonables», i això vol dir, almenys en una primera fase, les confessions cristianes institucionalitzades com

I que hi ha en comú és que, independentment de com s'anomenin, en tots els ordenaments europeus existeix una categoria específica per referir-se als agrupaments d'individus entorn d'una creença religiosa

a esglésies. Poc després, es buscarà d'equiparar a aquestes les «organitzacions filosòfiques», si bé l'equiparació serà purament formal i de poca rellevància pràctica, simplement perquè seran un nombre reduït. Més endavant creixerà el nombre de confessions considerades «raonables» i, probablement, l'Islam i alguns nous moviments religiosos assoliran aquesta posició, simplement perquè els uns i l'altre ja formaran part de la «cultura europea». I després, probablement, s'arribarà a la conclusió que no cal donar un tractament específic a tot això i, per tant, es crearà un dret comú de totes les entitats no estatals i sense finalitat de lucre.

Evidentment, aquest procés, llarg i tortuós, estarà acompanyat per una retallada successiva dels privilegis injustificats dels quals gaudeixen determinades confessions. Tant sobre aquest punt

I no és només això,
perquè aquests
agrupaments reben, en
funció d'aquesta
categorització, un
tractament específic

com sobre el que s'ha comentat fa un moment, la idea fonamental és la de la llibertat i la igualtat religiosa però, de fet, el que s'estarà fent serà fixar la posició de les confessions religioses, potser per acabar no donant a aquestes últimes cap espai específic.

Probablement, el panorama que imagino en el futur us pot semblar incert. És més que probable que us sembli depriment una Europa unificada però, sobretot, unificadora, amb una concepció burocràtica i burocratitzada de la religió, que serà una manifestació més, sense res que la distingeixi, de la socialització humana. El mal menor serà no tan sols la desaparició de la

matèria del dret eclesiàstic, sinó també pràcticament la desaparició de l'esperit de l'individu.

Quan em vénen al cap aquests pensaments depriments, recordo sempre les frases d'un dels llibres que m'han impressionat més, un llibre de l'autor que més admiro en l'àmbit jurídic: *«Certament restaran els pobles, les nacions, barrejades o separades, amb un àmbit territorial marcat més o menys clarament; certament sobreviurà una forma d'estat, encara que, per odi a tot el que s'extingeix, es voldrà utilitzar un nom diferent per referir-s'hi.»*

Sembla una reproducció exacta del procés que se segueix a la Unió Europea. Però el meu autor admirat n'extreu unes conclusions vertaderament pessimistes, no molt diferents d'aquelles a les quals em sembla que jo també he arribat. Perquè considera que aquesta desaparició de l'Estat liberal, *«aquest estat que es caracteritzava justament perquè deixava espai vital a corrents, a partits diversos, que contrastaven entre ells en una cursa lliure, i que garantia la llibertat, aquest estat no té esperança de ressuscitar.»*

No seria una bona notícia, perquè *«hi ha molta por que amb això s'enterri també la llibertat.»*

El pessimisme que amaguen aquestes paraules és palès; el procés descrit no és molt diferent del que vivim actualment, i fins els riscos temuts podrien produir-se ara. No seré jo qui contradigui el mestre Jemolo,⁹ però em sembla que la realitat mateixa ho contradiu. Mai com ara tants sectors de la població han gaudit d'uns espais tan amplis de llibertat. La llibertat ja no és una cosa reservada a determinades elits socials i econòmiques. Potser Europa permetrà que la llibertat religiosa sigui patrimoni de tots els ciutadans i no tan sols d'alguns, com succeeix en els nostres sistemes nacionals.

NOTES

* Aquest text és la versió en català d'una ponència presentada al Congrés que va tenir lloc a la Facultat de Dret de la Universitat Federico II de Nàpols del 29 al 31 d'octubre de 2001. Ha estat publicat en italià a Mario TEDESCHI (ed.), *La libertà religiosa*, III, Rubbetino, Soveria Mannelli, 2002. El text s'ha mantingut sense modificacions, perquè entenc que el temps que ha transcorregut no ha implicat canvis que m'hagin fet modificar la meua tesi de fons. Més encara, continuo pensant que es pot construir un dret eclesiàstic comunitari a l'entorn de les confessions religioses. Es pot interpretar altrament l'article I-52-3: «Reconeixent-ne la identitat i l'aportació específica, la Unió mantindrà un diàleg obert, transparent i regular amb aquestes esglésies i organitzacions.»

1. Em refereixo, evidentment, al Congrés que tingué lloc el novembre de 1986. Les actes es van publicar a: *Dottrine generali del diritto e diritto ecclesiastico. Atti del Convegno organizzato dall'Istituto di Diritto Ecclesiastico e Canonico dell'Università di Napoli, dall'Istituto Italiano per gli Studi Filosofici e dall'Istituto Universitario di Magistero "Suor Orsola Benincasa". Napoli 19-22 novembre 1986*, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Nàpols, 1988.

2. Vid. LEZIROLI, Giuseppe, «Diritto ecclesiastico e ideologia», *ibidem*, p. 473.

3. Referint-se al «dret internacional eclesiàstic», sosté: «Es tracta d'una matèria que els estudiosos del dret eclesiàstic més aviat han deixat de banda, llevat de rares excepcions entre les quals cal recordar, en particular, Francesco Margiotta Broglio, però que pot ser de gran interès especialment en els llocs on hi hagi tractats relatius a la matèria de religió, concretament pel que ens toca més de prop, en l'àmbit de la Comunitat Europea». DE LUCA, Luigi, «Diritto ecclesiastico e diritto internazionale», *ibidem*, p. 283.

4. Vid. IBÁN, Iván C., «The European Consortium for Church-State Research. Notes for a Future History», *European Journal for Church and State Research/Revue Européenne des Relations Églises-État*, 6, 1999, p. 322-324.

5. Pensem en els plantejaments coincidents de Llamazares i de Souto. Les seves posicions es poden trobar en els manuals on han concentrat la seva tasca els darrers temps. Vid. SOUTO PAZ, José Antonio, *Comunidad política y libertad de creencias. Introducción a las libertades públicas en el Derecho comparado*, Marcial Pons, Madrid-Barcelona, 1999, y LLAMAZARES FERNÁNDEZ, Dionisio, *Derecho a la libertad de conciencia. I. Libertad de conciencia y laicidad*, Civitas, Madrid, 1997, i *II. Libertad de conciencia, identidad personal y derecho de asociación*, Civitas, Madrid, 1999. No és aquest el lloc adequat per ocupar-se d'aquests plantejaments, els quals, segons el meu parer, porten a un resultat totalment lògic. S'introdueixen dins l'objecte de la nostra matèria un gran nombre d'arguments que històricament no han tingut cap relació amb el dret eclesiàstic i, un cop a dintre, es constata que allò ja no té res a veure amb el dret eclesiàstic i, per tant, es veu la necessitat de modificar la denominació de la matèria.

6. El meu parer, compartit per molts, és que amb el primer paràgraf hi ha hagut un intent de preservar el sistema concret d'un país comunitari. Al meu entendre, a la llarga no s'assolirà aquest objectiu. Pel que fa al segon paràgraf, es diu que ha estat degut a la intervenció d'un petit (geogràficament) país comunitari, condicionat per la necessitat de respectar escrupolosament la igualtat en tots els ordres.

7. Vid. IBÁN, Iván C., «I gruppi religiosi», a: FERRARI, Silvio; IBÁN, Iván C., *Diritto e religione in Europa occidentale*, Il Mulino, 1997, p. 43-71.

8. Vid. *ibidem*.

9. JEMOLO, Arturo Carlo, *Chiesa e Stato in Italia negli ultimi cento anni*, Tercera reimpressió actualitzada de la nova edició revisada i ampliada, Giulio Einaudi editore, Torí, s.d., p. 563.

Pot passar que la solució sigui, amb tota la cautela i el realisme del dret comunitari, a favor d'una opció que permeti a cada estat membre adaptar el model a la pròpia realitat històrica i sociològica

Iván C. Ibán és catedràtic de dret eclesiàstic de Universidad Complutense de Madrid.

Traducció de l'italià: Gabriel Genescà.